

ли науково-практичної конференції (м. Луганськ, 27 квітня 2007 р.). – Луганськ : Альма-матер, 2007. – С. 45–50.

5. Новикова Т.В. Условия готовности результатов педагогических исследований к реализации их в школьной практике : автореф. дис. ... канд. пед. наук / Т.В. Новикова. – М., 1976. – 21 с.

6. Комишан А.І. Вдосконалення методики навчання дисципліни “Економіка і організація виробництва” в умовах кредитно-модульної системи навчання / А.І. Комишан, Т.Г. Лесь // Концептуальні підходи до формування професійно-педагогічної компетентності майбутніх інженерів-викладачів вищої школи: матеріали конференції. – Х. : ХНАДУ, 2010. – С. 102–106.

7. Табахарнюк М. До оцінки стану і досвіду використання сучасних мотиваційних технологій керівниками українських підприємств та організацій / М. Табахарнюк, В. Петренко // Регіон. економіка. – 2001. – № 3. – С. 100–107.

8. Алексюк А.М. Педагогіка вищої освіти України: Історія. Теорія : підруч. для студ., асп. та мол. викл. вузів / А.М. Алексюк ; Міжнародний фонд “Відродження”. – К. : Либідь, 1998. – 558 с.

9. Ядов В.А. Стратегия социологического исследования / В.А. Ядов. – М. : Сфера, 1998. – 249 с.

10. Корольчук М.С. Психодіагностика : навч. посіб. для студ. вищих навч. закл. / М.С. Корольчук, В.І. Осьодло ; М.С. Корольчук (заг.ред.). – К. : Ніка-Центр, 2004. – 399 с.

11. Маригодов В.К. Системный подход к классификации методов научных исследований в педагогике / В.К. Маригодов, А.А. Слободянюк, Д.Э. Мочалов // Специалист. – 2002. – № 6. – С. 27–30.

12. Фіцула М.М. Педагогіка : навч. посіб. для студентів вищих педагогічних закладів освіти / М.М. Фіцула. – К., 2001.

13. Гудков П.А. Методы сравнительного анализа : учеб. пособ. / П.А. Гудков. – Пенза : Изд-во Пенз. гос. ун-та, 2008. – 81 с.

МИХАЙЛИЧЕНКО В.Є., КАНІВЕЦЬ М.В.

САМОСВІДОМІСТЬ ЯК ОСНОВА РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ СТУДЕНТА

Внутрішній світ людини, її самосвідомість – одна із центральних проблем філософії, психології та педагогіки. Її значення зумовлено тим, що вчення про самосвідомість становить методологічну основу вирішення не тільки багатьох найважливіших теоретичних питань, а й практичних завдань у зв'язку з формуванням життєвої позиції людини.

Самосвідомість – важлива ланка особистості. Її визначають як свідоме когнітивне сприйняття, оцінку індивідом самого себе, думки про себе. Самосвідомість належить цілісному суб'єкту й слугує йому для організації його власної діяльності, його відносин. Лише завдяки самосвідомості ми розуміємо невідповідність властивостей нашої особистості соціально-

моральним вимогам, які до нас висуваються; ми усвідомлюємо також невідповідність наших фізичних і психічних можливостей нашим прагненням.

Проблему самосвідомості вивчали Б.Г. Ананьєв, А.А. Бодальов, І.Д. Бех, Л.С. Виготський, І.С. Кон, А.Н. Леонтьєв, А.В. Петровський, С.Л. Рубінштейн, В.А. Сластенін, А.Г. Спіркін, В.В. Столін та ін. У психології під самосвідомістю розуміють переживання цілісності Я і його окремих індивідуальних рис. Це образ себе і ставлення до себе, які пов'язані з прагненням до самозміни, самовдосконалення. І.С. Кон пише, що сукупність психічних процесів, за допомогою яких індивід усвідомлює себе як суб'єкта діяльності, називається самосвідомістю, а його уявлення про самого себе складаються в певний образ Я [3]. А.В. Петровський визначає самосвідомість як когнітивний компонент Я-концепції, яка включає образ своїх якостей, здібностей, зовнішності, соціальної значущості. Підсумковим продуктом самопізнання є створення Я-образу або Я-концепції. Тобто сукупність уявлень індивіда про себе самого пов'язана з їх оцінкою [4].

Самосвідомість людини формується в процесі її повсякденного спілкування з іншими людьми, крізь пізнання яких вона доходить до пізнання та усвідомлення самої себе. Це є усвідомленням нею своєї ідентичності, певної сталості, цілісності в різних ситуаціях. Свідомість, пізнаючи зовнішній світ, робить більш гнучкою, доцільною та продуктивною діяльність людини, тоді як самосвідомість, спрямована всередину фізичної й психічної суті людини, прагне підвищити ефективність і надійність людини.

Основними функціями самосвідомості вважаються самопізнання самого себе за допомогою усвідомлення образу свого Я, розвиток і вдосконалення своєї особистості, свідоме використання знань про механізми й закономірності психічної діяльності для цього. Вдосконалення людини як системи, що самоорганізується та самопрограмується, можливо лише за однієї умови – обов'язкового розвитку самосвідомості. Це визначає інтерес до цієї проблеми з боку педагогічної науки, її взаємозв'язок з психологією.

У процесі професійного навчання одним із важливих, але складних, завдань є формування професійної свідомості студентів.

Мета статті – визначити педагогічний зміст поняття професійної свідомості студентів, його сутність та структуру, розкрити способи формування професійної самосвідомості, виявити мотиваційне значення цього процесу.

Професійна самосвідомість студентів має дуже велике значення в умовах сьогодення, коли кожний сам господар своєї долі і його власні особистісні якості визначають рівень і якість його життя. У цих обставинах необхідно виховувати особистість, яка володіє не тільки конкурентоспроможним трудовим ресурсом, а й перспективним трудовим потенціалом. Ставлення до обраної професії, уміння побачити її з боку й себе в ній відіграє велику роль у становленні студента як професіонала у будь-якій галузі. Лише коли обраний рід діяльності стає частиною життя людини, а не за-

собом задоволення матеріальних потреб, може йти мова про його сформовану професійну самосвідомість.

У поняття “*професійна самосвідомість*” учені зазвичай включають усвідомлення особистістю своєї фізіології, психіки, розумового та фізичного розвитку, розуміючи вимоги різних професій до людини, адекватне співвідношення себе з конкретними професійними вимогами та наповнення майбутньої професійної діяльності особистісним сенсом, який робить її значущою й необхідною для досягнення успіху в житті.

Існують різні підходи до вивчення структури самосвідомості. Слід звернути увагу на ті з них, які більш повно описують суть самосвідомості й можуть бути використані як в педагогічній практиці, так і в професійній діяльності. Самосвідомість включає три тісно взаємопов’язані компоненти: самопізнання, самоконтроль, самовдосконалення [2].

Самопізнання – одне з найскладніших і найважливіших завдань, оскільки воно зумовлює саморозвиток і самовдосконалення. *Самопізнання* або *самоідентифікація* – дослідження, пізнання самого себе. Пізнання себе – одне з найскладніших і найбільш суб’єктивно важливих завдань. Це спрямованість людини на пізнання своїх фізичних, духовних можливостей і якостей, свого місця серед інших людей. Виділяють три його аспекти. По-перше, це аналіз результатів власної діяльності, своєї поведінки, спілкування й відносин з іншими людьми на основі існуючих норм. По-друге, це усвідомлення ставлення до себе інших людей. По-третє, самопізнання відбувається в самоспостереженні своїх станів, думок, аналізі мотивів вчинків.

Самопізнання складається із самоспостереження та самооцінки. *Самоспостереження* – спостереження за своїми діями, вчинками, відчуттями; метод вивчення психічних процесів, властивостей і станів за допомогою суб’єктивного спостереження за явищами своєї свідомості.

Воно має два рівні. За допомогою першого самопізнання відбувається зовні, людина з боку спостерігає за своєю практичною діяльністю, співвідносить її результати зі своїми цілями й установками, а також із суспільними інтересами та цілями. Другий – спрямування усередину, у своє *Я*. Тут самоспостереження являє собою засіб пізнання людиною власної психіки, її індивідуальних особливостей, її готовності до вирішення завдань, які стоять перед нею.

У психології це називають рефлексією. Своєрідність проблеми рефлексії зумовлена унікальністю самої властивості рефлексивності. *Рефлексія* – це властивість відображати свої власні стани, відносини, переживання, яка допомагає не тільки усвідомити, але за необхідності перебудувати їх, тобто управляти особистісними цінностями. Відрефлексувати – це означає пережити, пропустити через свій внутрішній світ, оцінити його.

Самооцінці відводиться провідна роль з метою дослідження проблем самосвідомості. З нею пов’язуються оціночні функції самопізнання, які вбирають у себе емоційно-ціннісне ставлення особистості до себе, специфіку розуміння нею самої себе. Самооцінка є стрижнем цього процесу, показником індивідуального рівня його розвитку, його особистісним аспек-

том, органічно включеним до процесу самопізнання. Самооцінка дозволяє правильно оцінити свій духовний і фізичний стан, свої відносини із зовнішнім світом й іншими людьми.

Самооцінка суб'єктивна і не може служити достатньою підставою для самокерованої поведінки. Вона буває адекватною (реальною, об'єктивною) чи неадекватною, яка, у свою чергу, може бути заниженою чи завищеною й обов'язково повинна перевірятися шляхом зіставлення своєї поведінки та її результатів з об'єктивними обставинами й оцінками інших людей та суспільства. Самооцінка дає змогу правильно оцінити свій духовний і фізичний стан, свої відносини із зовнішнім світом та іншими людьми. Вона сприяє усвідомленню своїх сильних і слабких сторін, стимулює творче зростання.

Б.Г. Ананьєв висловив думку, що самооцінка є найбільш складним і багатогранним компонентом самосвідомості, складним процесом опосередкованого пізнання себе, розгорненим у часі, пов'язаним з рухом від поодиноких, ситуативних образів через інтеграцію подібних ситуативних образів у цілісне утворення – поняття власного Я, безпосереднім виразом оцінки інших осіб, які беруть участь у розвитку особистості [1]. Як відзначає А.Г. Спіркін, самооцінка є неодмінною умовою реалізації двох важливих етапів самокерованої поведінки – самоконтролю й самовдосконалення [6].

Самоконтроль – усвідомлена регуляція людиною своєї поведінки та діяльності для забезпечення відповідності їх результатів поставленим цілям, вимогам і нормам. Він включає самопереконавання або самонавіювання, самохвалення або самозаохочення; самозасудження або само покарання, самонаказ або самопримус. За змістом і наслідкам вони можуть бути позитивними й негативними. Позитивне самопереконавання спрямоване на самовиховання, мобілізацію фізичних і інтелектуальних можливостей особи. Негативне зумовлює небажані стани, паралізує активність.

Самоконтроль є важливим засобом розумового й етичного самовдосконалення особистості. Формування здібності до самоконтролю вимагає наявності вольового початку в поведінкових актах людини. Проте постійної напруги волі й розуму або свідомих форм психіки не відбувається, тому що багато елементарних форм поведінки та думок прищеплюють людині в процесі виховання й перетворюються на так звані психічні навички або стереотипи, які виконуються несвідомо, автоматично. Саме так формується звичний напрям думок, спосіб психічного реагування і стиль поведінки.

Розрізняють три основні види формування психіки: *стихійне, цілеспрямоване й самоформування*. При цьому важливу роль у розвитку будь-якої особистості відіграє *стихійне* формування психіки, яке має місце в результаті спонтанних, незапланованих дій на неї. Цілеспрямований вплив на психіку здійснюється за допомогою навчальної й виховної роботи. Як відомо, процес виховання багатогранний. У ньому формуються потреби й відносини особистості, її бажання, інтереси, прагнення, ідеали, світогляд і переконання. Виховання є вищим прийомом формування психіки. Цей

процес ефективний у тому випадку, коли викликає необхідність до самовиховання й постійного самовдосконалення.

Самовдосконалення особистості пов'язано з удосконаленням психіки. Воно пов'язано з процесом самопрограмування, але не зводиться до нього. Останнє є початковим етапом будь-якого самовдосконалення і його основним методом. Яку б мету не ставила перед собою людина, успіх у її досягненні залежить головним чином від того, наскільки ефективно здійснюється її самопрограмування, тобто наскільки міцно сконструйована програма, яка підтримується особистісними та соціальними потребами, якою мірою враховується вплив зовнішнього середовища.

Таким чином, загальну структуру самосвідомості схематично можна зобразити за допомогою схеми [5]. Вона відображає основні складові феномену самосвідомості та їх взаємозв'язки (рис. 1).

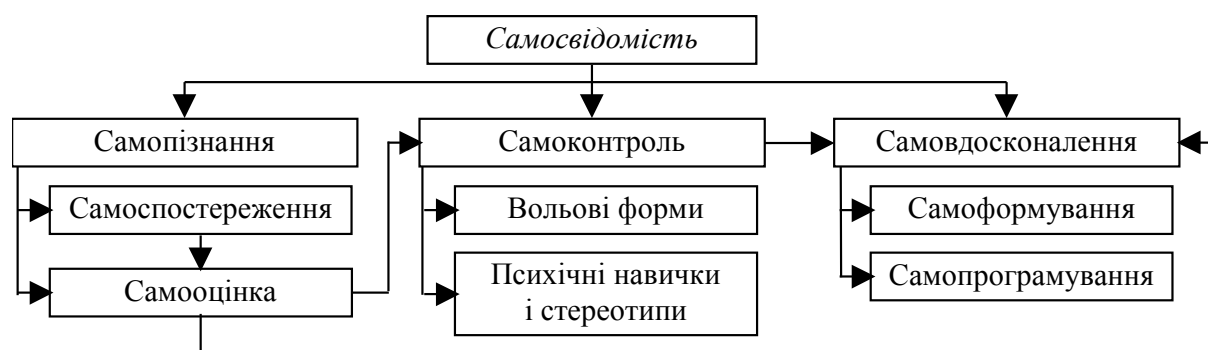

Рис. 1. Структура самосвідомості людини

Самопрограмування. Вихідним пунктом процесу самопрограмування є прагнення до досягнення поставленої перед собою мети, дії або життєвої перспективи людини. Нерідко *формування чіткої і стійкої мети* виявляється достатньою умовою ефективного програмування діяльності людини на все життя, коли інтересам її досягнення підкоряються всі інші сторони її життя. Іноді таке програмування здійснюється ще в ранньому дитинстві, під впливом якоїсь вражаючої події або образу, що залишає незабутній слід у пам'яті людини.

Самопрограмування нерідко здійснюється за допомогою "*фіксування*" – одного з найбільш простих нервових механізмів програмування поведінки. Особливість дії такого механізму полягає в тому, що певний образний подразник, сприйнятий один раз, зберігається в пам'яті людини на дуже тривалий час, іноді на все життя, активно впливаючи на поведінку індивіда. Таким чином, *фіксування* можна вважати мимовільною формою програмування. Активним початком механізму *фіксування* завжди є чуттєвий образ зовнішнього світу (інша людина, конкретна життєва ситуація) або ж образ власного внутрішнього стану. Для того, щоб цей механізм працював, потрібні дві умови: певний (фазовий) стан клітин мозку й виражена емоційність ситуації, яка викликає мимовільне привернення уваги людини на

досить тривалий час. За цих умов чуттєвий образ міцно фіксується в довгостроковій пам'яті й виконує програмувальну функцію.

Програмувальна роль внутрішніх образів може виявлятися й у звичайних умовах при досить високому психічному тонусі. Для цього необхідно, щоб людина періодично активно й цілеспрямовано зосереджувала свою увагу на відповідному образі, намагаючись сприймати його як об'єктивну реальність. Саме в цьому полягає сутність самостійної програмувальної функції суб'єктивних образів, ролі уявлень. *Уявленнями* в психології називають процес відображення в центральній нервовій системі предметів і явищ зовнішнього світу в той момент, коли вони вже безпосередньо не впливають на органи чуття. Уявлення є дієвим способом цілеспрямованого впливу на стан фізіологічних систем організму, на психологічні установки, й тим самим на особливості характеру та поведінки людини, на її відносини з іншими людьми та природою.

Процес самопрограмування психіки допомагає вирішити безліч різноманітних завдань: здобувати необхідні знання, виробляти нові навички, підвищувати рівень самосвідомості і його регуляторний вплив на поведінку й діяльність людини. Ефективність цього процесу значно підвищується, якщо прискорити процес зміни уявлень про власну особистість для того, щоб він трохи випереджав реальні зміни.

Підготовка до професійної діяльності передбачає формування й розвиток ціннісно-сміслових компонентів самосвідомості. Це важливе завдання періоду навчання у ВНЗ у процесі становлення особистості як професіонала. Особистісно-професійний розвиток студентів у вищих навчальних закладах безпосередньо залежить від тих сенсів і цінностей, які вони знаходять у професійній діяльності. Наявність та усвідомлення значущого сенсу, тобто змістовного компонента професійної діяльності, – важлива умова професійного й особистісного розвитку студента.

Рисунок 2 відображає основні складові самопрограмування особистості [5].

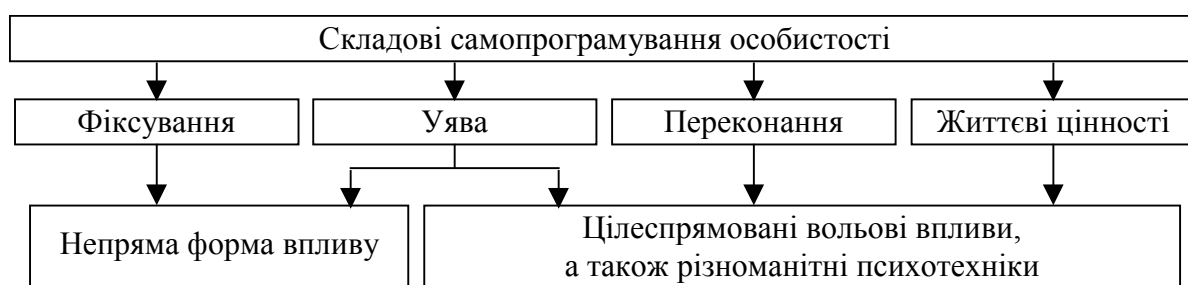

Рис. 2. Складові самопрограмування особистості

Таким чином, методологічною основою формування професійної самосвідомості студентів є процес самопізнання й саморозвитку, зумовлений чіткою обізнаністю самого себе, свого місця в сучасному світі та своєї життєвої програми. Процес самопізнання може допомогти змінити став-

лення до себе самого, сприяти виробленню більш високої самооцінки й довіри до себе. Все це може спонукати людину до рішення щось змінити у своєму житті. Проте ми можемо стати господарями своєї долі тільки тоді, коли візьмемо відповідальність на себе за своє життя. Це допоможе нам поєднати в одне зусилля всі наші думки й почуття. І тоді, коли є план дій і готовність заплатити повну ціну за ці зміни, ми будемо просуватись від досягнення до досягнення.

Більшість молодих людей через свої психофізіологічні особливості не може оволодіти певним спектром професій. Тому однією з найважливіших проблем виховання є виявлення й формування в них ціннісних професійно значущих якостей, які будуть основою професійної самосвідомості особистості. Вихідною позицією має бути довіра до фізичних і розумових особливостей людини. Перед системою освіти необхідно поставити мету – формування особистості на основі її потенціалу, професійних знань та умінь, навчання закономірностей індивідуального розвитку внутрішнього світу, пошуку, виявлення та створення умов для розвитку особистісних якостей, у тому числі професійно значущих.

Велику роль при тому відіграє принцип цілісності освіти, який передбачає формування професійної самосвідомості як нерозривного процесу розвитку особистості в єдності біологічного та психологічного, соціального й духовного, свідомості та самосвідомості, раціонального й ірраціонального. Визнаються однаково важливими та особливо значущими всі аспекти в людині, але з урахуванням того, що розвивається в людини не все однаково, тобто кожна людина неповторна. Професійна функція викладача полягає в тому, щоб побачити індивідуальність студента і, таким чином, вплинути на формування його професійної свідомості. Для цього слід знати її структуру, механізми дії і способи її формування.

Висновки. Підсумковим продуктом самосвідомості є усвідомлення своєї Я-концепції або системи уявлень, яка існує у свідомості студента, образів і оцінок, що відносяться до неї. Вона включає оцінку студентом самого себе, а також уявлення про те, як він виглядає в очах інших людей. Таким чином, усвідомлення Я-концепції формується під впливом внутрішнього світу й різних зовнішніх факторів, які випробовує особистість. Особливо важливими є контакти з іншими значущими людьми, які, по суті, і визначають уявлення індивіда про себе. На перших етапах практично будь-які соціальні контакти мають формувальну дію. Проте з моменту усвідомлення Я-концепція стає активним початком, важливим чинником в інтерпретації його досвіду.

В основі розвитку професійної свідомості студентів лежить процес створення образу “Я-професіонал” на основі формування реалістичних позитивних уявлень про себе. Образ Я є внутрішнім механізмом, який створюється думкою рефлексії на основі дії навколишнього середовища. Вже на початковій стадії його формування навколо нього групуються оцінні й афектні установки, додаючи йому якість “гарного” або “поганого”. Їх інтерпретація здійснюється під впливом культури, інших людей, а також самого себе.

Професійну самосвідомість студента необхідно розглядати у двох аспектах: як об'єктивний динамічний стан особистості, який змінюється з її розвитком, а її формування – як одну з найважливіших цілей професійного навчання. Цей процес передбачає її наповнення особистісним сенсом, який залежить від потреб, цінностей і мотивів діяльності. Він нерозривно пов'язаний з прагненням до самозміни та самовдосконалення.

Література

1. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания / Б.Г. Ананьев. – СПб. : Питер, 2001. – 288 с.
2. Гримак Л.П. Резервы человеческой психики / Л.П. Гримак. – М., 1987. – 280 с.
3. Кон И.С. В поисках себя : Личность и её самосознание / И.С. Кон. – М. : Политиздат, 1984. – 335 с.
4. Петровский А.В. Развитие личности и проблема ведущей деятельности / А.В. Петровский // Вопросы психологии. – 1984. – № 4. – С. 7–12.
5. Романовский А.Г. Философия достижения успеха : учеб. пособ. / А.Г. Романовский, В.Е. Михайличенко. – Х. : Изд-во НТУ “ХП”, 2003. – 695 с.
6. Спиркин А.Г. Сознание и самосознание / А.Г. Спиркин. – М., 1972. – 478 с.

ОЛІЙНИК В.В.

НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ВПРОВАДЖЕННЯ ПЕДАГОГІЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ В ПІДГОТОВЦІ КЕРІВНИКІВ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ У СИСТЕМІ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ

Ефективність функціонування вищих навчальних закладів, у першу чергу післядипломної освіти, які здійснюють підготовку управлінських кадрів для установ і закладів освіти, великою мірою залежить від рівня науково обґрунтованої технології управління та її складової – педагогічного менеджменту.

Як свідчать результати вивчення проблеми, педагогічний менеджмент як самостійна наукова технологія організації навчальної діяльності почав активно теоретично досліджуватися й розроблятися вже в роки незалежності. Проте його методологічні засади, загальна теорія управління досить системно та різнобічно розроблена ще в минулому столітті. Починаючи з розгляду наукових принципів організації управління (Ф. Тейлор, Е. Розмарович, М. Вітке, А. Гайєв та ін.), теорія управління постійно поглиблювалась і збагачувалась дослідниками різних країн. Зокрема, адміністративні функції управління досить ґрунтовно описані в працях А. Файоля, П. Керженцева, Л. Кантаровича, С. Гвішіані, А. Омарова та ін. Баланс між виробничими та соціальними потребами, взаємодія між керівниками й виконавцями дістали досить повне наукове розкриття в працях Е. Мейо, Р. Блейка, Дж. Мутона та ін. Наука управління поєднує в собі теорії зага-